

I

Минулий 1906 рік останеться назавсідги пам'ятним, епохальним роком в історії України; це був після довгого примусового дрімання перший рік хоч с'як-так вільного і повного життя, перший рік по розкуванню українського слова.

В російській Україні мали ми в тім році всі ті з'явища громадського життя, які веде за собою політична свобода. Отже, вироблялася практика політичних зборів і з'їздів, політичних комітетів і, загалом, організацій, що мають метою повернути діяльність ширшої маси в той чи інший бік. Щоправда, всі ці печатки політичного життя були ще досі дуже скромні і часткові, місцеві. Виробляються тут і там невеличкі центри і ведеться в них діяльність на власну руку. Широкої партійної діяльності, порозуміння місцевих центрів між собою, великих всенародних віч, які бувають у Галичині в важніших моментах національного життя, в російській Україні ми досі не бачили.

Один рух, найбільш подібний до систематичної і на всім просторі України одностайної роботи, це змагання до заснування просвітних товариств. Знаючи гаряче народолюбство тих кругів інтелігенції, що горнутья до тих перших просвітних товариств, бачучи в тих виданнях для народу серйозну увагу до народних потреб, ясне і наукове представлення змісту, кажу це, рівняючи їх до більшості подібних видань у Галичині, де нічого подібного не видно, — можемо надіятися на тім полі найбільших успіхів, коли праця інтелігенції зорганізується і пошириться по всій Україні.

Взагалі треба сказати, що переважна частина публіцистичної і літературно-наукової праці в російській Україні минулого року мала популярний характер. Це треба сказати особливо про біжучу пресу. Минулий рік виявив на тім полі дуже інтересний досвід, із якого слід би користуватись на будуще. В початку року, під першим враженням свободи, бачили ми по всіх усядах оголошення про видання українських газет, і майже всі оберталися до простого народу. З тих газет одначе значна частина зовсім не побачила світу Божого, а інші хоч побачили, то швидко погасли з тих чи інших причин. Удержався і урятував честь української преси майже лиш один полтавський «Рідний край» — найкращий доказ того, що спекуляція на дешевий успіх популярної газети на Україні ще дуже передчасна і що тільки серйозна праця гуртка свідомих і талановитих людей може дати запоруку доброго розвою такої газети. Це повинні взяти собі на увагу різні «антрепреньори» видавці; і тоді певно менше буде газет-скороспілок, а більше одנותяглої роботи над народною просвітою і більше спільного порозуміння між поодинокими центрами тої просвітної роботи. Уявляю собі як найближче її завдання — з'їзд делегатів усіх місцевих українських просвітних товариств для обміну думок про зроблені досі спроби і для вироблення спільних принципів дальшої праці.

Я зупинився трохи довше на тій популярній публіцистиці та літературі не тільки через її велику важність в нашій національній житті, але й ще з одної причини. В першій році української свободи важність тої літератури перецінено, на неї звернено не то головну, але майже виключну увагу, популярний характер надано навіть таким виданням, як щоденна газета «Громадська думка». Це була велика помилка, бо через це українська інтелігенція в саму важку і гарячу пору ідейної і політичної боротьби була позбавлена свого органу, своєї прилюдної трибуни. З цього вийшла велика шкода, бо, з одного боку, лишилися необговорені і непорішені дуже важні питання українського життя, а, з другого боку, сама газета, дбаючи переважно про інформування своїх читачів, зробилася немов блідою копією російської газети середньої руки. Того, що повинно було бути її характерною прикметою, власне українського духу, живого почуття одноцільної і окремої української політики в рамках російської державної політики, в ній не було, а як було, то дуже мало, проблісками.

Не роблю з того нікому ніякого докору, це була помилка не одного чоловіка, а гуртової думки. Можу тільки сподіватися, що, навчена торішнім досвідом українська інтелігенція, цієї помилки не повторить. Орган для інтелігенції, такий, що міг би не тільки удержатися поруч з подібними російськими, але виявляв би собою всю своєрідність та окремішність українських народних потреб і інтересів, такий орган потрібніший тепер на Україні, ніж десять хоч би й і найпильніше редактованих популярних газеток. Серед простого народу нема такої ідейної розтічи, як серед інтелігенції. Для нього на перший час вистарчить місцева праця по школах, земствах, просвітних товариствах, поки не зберемося на щось ліпше. Але українська інтелігенція опинилася тепер у дуже важкому духовому становищі. Перед нею, політичне невиробленою і хворою на загальноросійський доктринаризм, не привичною до оцінювання конкретних явищ, а тільки до теоретичних шаблонів, стеляться тепер широкі дороги, що можуть на довгі роки одвести її від рідного ґрунту. Цю інтелігенцію ловити, показом її ґрунтових, рідних інтересів, її найближчих громадянських обов'язків прив'язувати до українського ґрунту і до органічної праці на ньому, отее перша і головна задача української інтелігентної преси і літератури. Без інтелігенції народна маса не піде наперед, не зорганізується, або й коли буде організуватися, то хіба для антикультурних диких поривів. На українську інтелігенцію, на її організацію, на вияв її політичних та культурних змагань звернена тепер цікавість усієї освіченої Європи, яка чує духом, що власне звідти може вийти ясне і розумне слово, що може вивести Україну та й усю Росію з дотеперішнього важкого кризису. Те устами одиниць не раз уже було говорене; Європа прислухалася до нього в натхненних віршах Шевченка, в блискучих статтях Драгоманова, в поважних наукових творах Грушевського. Але поодинокі голоси — це та ластівка, що ще не робить весни. Треба, щоб ті ідеї, оперті не на загальних доктринах, а на відчутті інтелігенцією глибокої, кровної солідарності з українським народом і з українським ґрунтом, зробилися власністю широких гуртів тої інтелігенції, щоб це не були холодні теорії, мотивовані по книгах, а щире, гаряче почуття свого людського і національного обов'язку, щира, гаряча готовність до праці і до жертви, щоб були тим, що цивілізована людськість називає живим національним почуттям і без чого

нема нації, нема цивілізації, нема справжніх ідеалів.

II

Головними огнищами, в яких купчилася літературна продукція 1906 р. (слово «літературна» розумію тут у широкому значенні белетристики і публіцистики), були українські журнали або місячники. Журнали, видавані українською мовою, були для України новиною, бо перше через цензурні заборони не можна було їх видавати. Що найбільше цензура дозволяла одну белетристику в одиночій і мішаній журналі «Киевской старины», а з наукової прози хіба популярні виклади в окремих брошурах. Рік 1906 уперше проявив на Україні періодичні видання вищого типу, місячники, присвячені більш або менш виключно плеканню літератури та дискусії над основними питаннями національного і взагалі духовного життя. Таких місячників виключно українською мовою виходило у 1906 р. в Росії два: «Вільна Україна» в Петербурзі і «Нова громада» в Києві, і я вважаю потрібним розглянути детально їх зміст, щоб оцінити наскільки цінні були ті видання і що внесли вони в українське письменство.

«Вільна Україна» стала виразником певної соціал-демократичної течії серед українського громадянства, виразником не тільки ідеальної, але й організаційної течії тільки з третього [числа] журналу. За програмову витривалість цього журналу редакція брала на себе відповідальність тільки із згаданого числа.

Перша почала виходити в Петербурзі «Вільна Україна», та перша й перестала, спромігшись видати тільки 6 номерів у чотирьох випусках, «Вільна Україна» одразу заявила себе органом не загальнонаціональним, а партійним. У редакційному поклику, яким оголошено про вихід журналу, містилася характерна заява редакції, що «Вільна Україна» матиме одинокою метою «допомогти українському сільському та міському пролетаріатові зрозуміти своє класове становище, допомогти йому стати на певний шлях класової боротьби з утисками власників капіталу та землі, розбудити думки про соціалістичний ідеал людського життя, повести до соціалізму». Отже, метою журналу не мало бути ані національне освідомлення українського пролетаріату, ані його загальне підвищення освітнє й духове, а тільки його підготування до соціалізму, а попереду усього до розбудження класової свідомості. І тільки задля сеї мети «редакція мусить лічитись з національними рисами українського пролетаріату»,— якби не те, то вона очевидно й не думала б зважати на них.

Як бачимо, журнал виступив одразу як орган тісно партійний і надто призначений для

самого українського пролетаріату, і це згори мусило зменшити зацікавлення до нього у всіх тих, хто не признавав себе партійним товаришем редакції і бачив перед українською пресою ще й інші задачі, як підготовування українського пролетаріату до соціалізму. Не могло змінити цього й «Переднє слово», поміщене на чолі 1 книжки. Хто ждав від цього переднього слова якоїсь детальної програми редакції, якогось викладу шляхів та способів її роботи для зазначеної мети, той мусив дуже розчаруватися. По ніби поетичнім, а властиво зовсім водянистім вступі, де навіть «стеги червоніють... і сонце стало» редакція надіється на підмогу принципів наукового соціалізму.

«Ми понесемо їх українському суспільству. Ми розкажемо на сторінках «Вільної України», як зараз капіталізм пройняв наскрізь суспільство і поділив його на два ворожих по інтересах класи — буржуазію та пролетаріат. Ми освітимо жорстокий визиск капіталістами робітників, визиск, який панує по всіх країнах, що вийшли вже на шлях капіталістичного розвою. Освітимо протилежність інтересів буржуазії і пролетаріату. Покажемо неминучість класової боротьби, котра мусить закінчитись революційним переходом фабрик, заводів, земель у розпорядок працюючих мас. Ми гаряче будемо обстоювати ті принципи, бо певні, що повна гармонія суспільного розвою можлива лише тоді, коли соціалістичний лад виросте на руїнах капіталістичного».

Чи треба додавати, що з усею тою обіцянкою редакція в опублікованих нею книжках не сповнила анічогісінько? Бо й не могла сповнити, раз через те, що вона не зверталася зі своїми речами ні до якого пролетаріату, тим менше до українського, для якого все надруковане в «Вільній Україні» було і певно довго ще буде зовсім недоступне й незрозуміле, а, по-друге, через те, що й сам автор переднього слова, мабуть, і поняття не мав про трудності виконання того, що обіцявав. Отже, нема в «Вільній Україні» ані систематичного викладу принципів наукового соціалізму, ані тим менше таких студій про капіталізм у Європі чи в Росії, які б хоч трохи оправдали голосні обіцянки «переднього слова».

Аж написавши це, автор нагадав, що забув про злобу дня, задля якої властиво видавався журнал, про політичну боротьбу, та й тут обсяг і характер тої боротьби був для нього зовсім неясний. «Ми мусимо виступати проти державного централізму і за федеративну автономію нашого краю. Вимагати повного і вільного культурно-національного розвою всього українського народу». Дивне диво! Тут уже за пролетаріат забуто і «вимагається» вільного розвою для всього народу, значить, і для невинної буржуазії. Автор, видно, читав якісь ліберальні програми і вхопив із них перші-ліпші фрази, які йому попали під руку — автономію та федерацію, а забув про самі основні та неминучі для всякої політичної діяльності — свободу особи, слова та організації.

Публіцистика «Вільної України» не далеко відбігла від цього «Переднього слова». Стаття Павла Смутка «Краєва автономія України» зовсім не продумана ідейно і недокладна фактично. Автор очевидно не знає, що він соціал-демократ і має перед собою ідеал наукового соціалізму, і остерігає при недалекій реформі «від повторення старих гріхів і помилок проти народних прав і ідеалів». Одно з двох — або народні ідеали, або науковий соціалізм. Автор розбирає дуже загальним і нефактичним способом історію російського централізму і знов попадає в стару народовольчеську формулу, що всі «культурні, економічні і соціальні потреби обмірковувати і задовольняти міг би як слід тільки сам народ, що на собі ті умови виносить». Покійний Драгоманов очевидно даремно критикував і висміював такі народовольчеські погляди, коли вони щасливо відгукуються і в соціал-демократичнім органі.

Я не думаю розбирати одну за одною всі статті, надруковані в «Вільній Україні»; є між ними корисні компіляції, як ось недокінчена праця д.П. Понятенка «Мілітаризм, постійне військо і міліція», є статті, що мають вузькопартійний інтерес, і тут також мені нема потреби розводити дискусію. Я хотів би ще зупинитися на статті Л. Бич «Революція і органи самоуправи», особливо на її першому розділі (ч. 1, стор.42 — 48), який мені видається добрим показником того ідейного та наукового рівня, на якому стоять коли не всі українські соціал-демократи, то певне значна їх частина. Що таке революція? Автор відповідає на це питання ось як: «коли маємо більш-менш несподівану або принаймні за короткі часи виниклу зміну усього державного та суспільного ладу, то тоді те явище мусимо наректи революцією». До цієї дефініції історик мусить додати: а що такої наглої зміни всього державного та громадського ладу досі ніколи не було, то, значить, і революції ніякої не було. Не кажу вже про те, що ми бачимо протягом останніх двох літ у Росії і чого остаточних наслідків ще довго мусимо піджидати; але ані події 1848, ані 1793 р. не зробили таких великих змін у політичному, а тим менше в громадському життю, щоб заслуговували на увагу «революції» по дефініції нашого автора.

Далі автор характеризує громадський устрій середніх віків — і зовсім невірно.

«За ті часи, каже він, найбільшу увагу мала земельна власність, бо багатство головнішим чином доставалося від хліборобства; торгівля тоді ще мало була поширена, а промисловість ще менш. Землі держали переважно шляхетство та попівство, то нема нічого дивного, що отсі верстви або стани громадянства мали велику силу і панували над усіма країнами».

Погляд наскрізь невірний і показує, що автор поза старими, давно зужитими і в науці забутими формулами не мав нагоди обзнайомитися з новішими працями про історію

середніх віків. Нема нічого фальшивішого, як міряти ту історію з її хрестовими походами, з її лицарством та погордою до її багатства і багачів новочасним матеріальним ліктем. Неправда також, що в середніх віках, крім шляхти і духовенства, «безліч людей не мала жодних прав»; автор очевидно не чував ніколи про середньовікові міста з їх привілеями, з їх горожанською і навіть політичною традицією, що в інших випадках сягала ще до римських часів, не чував про цехи, ганзи та середньовікові італійські республіки, що боролися з владиками і воліли одстоювати свої права.

III

Так само шаблоново та незалежно від усяких наукових дослідів малює автор теперішній контраст між буржуазією (до якої при Божій допомозі зачислює й селянство) і пролетаріатом. Безмірна різномірність громадянських верств у сучасному громадянстві, їх обопільні взаємини, їх боротьба і співділання — все для нього темна вода во облацях. Так само тайна для нього й те, що громадсько-економічна і фінансова боротьба йде не тільки між буржуазією і пролетаріатом, але також внутрі кожного з тих таборів, кожної верстви, кожної громади. Нещасна формула про «класову боротьбу» не дає змоги авторові бачити дійсну, неустанну і до кінця світу неминучу боротьбу чоловіка з чоловіком, боротьбу, що творить прогрес і цивілізацію і якої занехаяння, яке обіцяють нетямучим різні так само мало тямучі ідеологи, було би присудом смерті для вселюдського поступу.

Не слід би також соціал-демократичним письменникам, а особливо в Росії та на Україні, повторяти безкритично старі фрази про безладдя та безмірну шкідливість капіталізму. Росія має досить таких проповідників, що, закриваючися тими первісно соціалістичними (краще сказати Марксо-Енгельсівськими) формулами, кидають затроєні стріли на всю західну цивілізацію, на всю науку та її здобутки. Соціалісти не повинні забувати ніколи, що той ненависний їм капіталізм сотворив новочасну науку й літературу, новочасні міста, комунікацію та філантропію, що він безмірно поширив серед народних мас просвіту, добре виховання та почуття солідарності. Що він не сотворив раю, не вигоїв усіх громадських болячок, се певно так, та цього, мабуть, не зробив ніякий громадський лад, а вже найменше той, якого не зовсім принадні риси малюють нам речі вроді «Ерфуртської програми». Все ж таки ясне розуміння речі велить признавати й капіталістичному ладові його заслуги тим більше, що це не яка-небудь примха кількох тисяч людей, а таки ж історично неминуча і органічна поява, якою хоче бути колись соціалізм.

Спинюся ще хвилину на статтях К.Не-я (Недоля), поміщених в «Вільній Україні»: «Дещо про націоналізм та соціалізм» (ч. 1, ст. 83—93) та «Два тумани» (ч. 5—6, ст. 126—140).

Поминаю вже те, що обидві статті, писані на швидку руку, на коліні, без обдумання і групування матеріалу, без фактів, хіба з натяками на деякі факти невідомі або лише неясні для читачів. Поминаю це, але не можу не згадати почуття якоїсь дивної злості і серження, що повіяли на мене при читанні тих статей. І чого, проти кого та злість? Проти «українського націоналізму», який д. К.Не-я без ніякої оговорки ідентифікує з шовінізмом. «Хто хоче пригадати його черти, — пише автор на ст. 85, — хай візьме «Правду» за часів незабутньої польсько-української угоди, хай прочитає постидну статтю «три національні типи» — квінтесенцію національного самомніння й лютої національної ненависті до других народів». І пішло й пішло... «Обожествлення рідного краю, рідної мови, рідної історії, цілої нації»... І пішло й пішло. «Дуже недобре брехати» — так і пригадуються мені слова Квітки. Допускаю, що з читачів «Вільної України» ніхто й не бачив і не читав статтю в «Правді», але вже не від того язика, щоб не розтрубити, на кого вимірені ті слова статті. Я читав цю статтю і знаю її автора. Можна сперечатися про наукову вартість статті, про вірність авторових характеристик, але закинути їй шовінізм, тенденційне цькування на інші народності, обожествлення рідного краю і т.і., як чинить автор статті в «Вільній Україні», цього ніяк не можна. Тим менше варто було відгрібати цю статтю і впадати з її приводу в такий гнів, що ця стаття ані в час її написання, ані потім не мала ніякого впливу ані в Галичині, ані в російській Україні. І тим менше варто було д. К.Не-я впадати тепер у такий гнів, в таку пасію, коли він добре знає життя і діяльність автора «трьох типів», знає, що він в молодих літах визначився такими подвигами, на які спромоглися дуже мало його ровесники і ніхто з його наступників. В дозрілих літах, і то протягом довгих десятиліть, той чоловік стояв на своїм становищі, як правдивий світоч широкого європеїзму, звертав увагу молодіжі на провідні появи європейської думки і європейського громадянського розвою, читав приватні виклади про Ірландію та про європейські конституції в такі роки, коли за це загрозувало не тільки протурення зі служби, але й адміністраційне заслання.

Наукових дослідів оригінальних, як сказано, редакція не давала ніяких.

Цю хибу заповняють від біди переклади деяких статей, хоч також не наукових, а більш публіцистичних. Пощастило Каутському, з якого перекладено дві статті: «Національне питання в Росії» та «Стара і нова революція». Певна річ, такі переклади добре діло, але містячи їх у партійних органах треба вважати, щоб не попасти в конфлікт з власною програмою і при таких сумнівних пунктах зазначувати своє відмінне становище.

І коли, наприклад, у Каутського читаємо, що соціал-демократи невеликоруські в Росії повинні «виступати з усією силою за спільні пролетарські вимоги, а енергійну оборону окремих національних вимог, коли вони не містяться в загальних, залишити до того моменту, коли справа розв'яжеться в центрі Росії; від того, яке це буде роз'язання, залежить також і конечна форма національних вимог», то треба сказати, що кінець

цього речення зовсім абсурдний, бо форма національних вимог не може диктуватися ніяким випадковим центральним рішенням, а тільки самою суттю національного життя, а перша частина цього речення неясна і також централістичне забарвлена, хибно кладучи вагу на те, що рішення соціального чи політичного значення в Росії мусить упасти в центрі і що для того центру соціаліст окраїн заздалегідь мусить урізувати свої програми власне на національним пункті. В устах Каутського, централіста, ці слова не дивують нас анітрохи, але чому ж редакція автономічно-федералістичного органа не сказала про них свою думку?

Я б зупинився трохи довше над публіцистикою «Вільної України» та боюсь, щоб моя критика не видалася декому ворожою самому соціал-демократичному рухові. Отже скажу одверто, що я високо ціню саможертву і геройську дисципліну тих людей, що були й єть душою того руху, високо ціню дотеперішні проби соціал-демократів у Росії — організувати робітницькі та селянські маси без огляду на позитивні результати тих проб, в значній мірі залежні не від пропагованих ідей, а від ступеня політичної свободи. І коли я остро критикую публіцистику «Вільної України», то це єдино тому, бо бажав би, щоб вона справді стояла на висоті нашого часу і не компрометувала високих ідей недотепним та баламутним викладом. Мені здається, що до видання «Вільної України» укр[аїнські] соціал-демократи приступили непідготовані, не добравши відповідних сил до сеї спеціальної праці. Є ще одна, глибока хиба, що була джерелом їх хитання в самих основних поглядах, — вони не уявляли собі гаразд цього національного характеру, не відчували того, що вони ж наперед українці, а потім соціал-демократи, трактували це українство як формальну концесію, а не як натуральний вислів своєї душі, і тому й не зуміли в свою публіцистику вложити душі та захопити нею ширші маси читачів. Се ще одна наука, що і в таких інтернаціональних справах як соціалізм здорові, органічні парості можуть у кожному краю виростати тільки з виразного національного ґрунту і тільки тоді вони перестануть бути сірою теорією і зробляться цвітучою дійсністю.

IV

Поглянемо ще на белетристику «Вільної України». Судячи по програмових заявах редакції, белетристика якось немов і не входила в план видання, що мало бути органом партійної боротьби. Ну, та розуміється, видавнича практика сказалася й тут сильнішою від програмової теорії, і «Вільна Україна», незважаючи на своє коротке існування, дала на цьому полі дещо таке, на що історик літератури повинен звернути увагу.

І так із віршованої літератури інтересні, як і все, поезії Лесі Українки. Останніми часами авторка якось мовчала; тим цікавіша була поява віршів на сторінках «Вільної України», хоч їх там і не гурт. Особливо цікаві «Єгипетські барельєфи» — глибокі рефлексії

авторки над загадками історичного розвитку народів, рефлексії, які навіває на нас вид староегипетських пам'яток. Щоправда, перша п'єска « [Ізраїль в Єгипті](#) » навіяна не жодним барельєфом, а просто читанням жидівських оповідань про єгипетську неволю жидів, про яку єгипетські барельєфи не знають нічого. І зміст цієї п'єски більш філософічний, і то філософічний зовсім не в античному, а в сучасному дусі з «заповітом святої волі» і з зовсім модерним скептицизмом, чужим старій, особливо староеврейській, філософії, на скільки можна говорити про неї.

Друга п'єска « [Напис на руїні](#) » починається немов парафразою відомого сонета Шеллі про напис царя Озімандіаса, та далі розвиває широку картину єгипетської культури з її пишними, віковичними будівлями і з гірким бідунням її робочого люду. Хоч який ефектовний цей малюнок і кінчиться не менш ефектовним покликом, та все ж таки й тут треба сказати, що філософія авторки зовсім не відповідає тому, що було основою світогляду старих єгиптян і що вітхнуло їх до будівництва тих величних пам'яток, які й досі, незважаючи на всі чуда грецької пластики та архітектури, не перестають дивувати нас особливо своїм маєстатичним, гієратичним стилем. Такий стиль не міг повстати в країні, де панувало таке роздвоєння світогляду, як його малює авторка. Кожна пам'ятка старо-єгипетської скульптури й архітектури говорить про щось зовсім інше, а власне про суцільність думки й віри всього народу, про ту національну єдність Єгипту, вироблену його тисячолітньою історією і таку повну та суцільну, як ніколи потім не вдалося досягнути жодній іншій нації. Всі ті єгипетські різьби та будови, що викликали на себе в XIX віці стільки окриків обурення демократичних істориків та філософів, були зовсім не впливом самоволі якихось тиранів, а виразом світогляду і душі самого народу, його всевладної віри в загробове життя і прикритої до тої віри практичної філософії. Отим-то й ефективні окрики нашої авторки про єгипетських тиранів свідчать певно про її гаряче серце, але не про ясне розуміння тої далекої минувшини.

Попробувала д. Леся Українка полетіти і в противну окраїну світа і дати нам у своїм оповіданню старого якута ([одне слово](#)) зразок психології зовсім нецивілізованого чоловіка, у якого сувора північна природа поклала нестерту печать не тільки на зверхне життя, але також на спосіб думання і на мову, яка, наприклад, не знає такого слова, як «воля». На цьому факті й опирається віршоване оповідання Лесі Українки: старий якут оповідає про долю засланого в їх село росіянина і всілякими способами силкується передати нам його тугу за одним словечком, яка нарешті зводить його в могилу. Тема справді дуже інтерна, та, на жаль, авторка не справилася з її літературною формою; оповідана прозою, з значенням особливостей якутського говору (як у Серошевського або у Тана) ця подія могла б робити гарний ефект; віршована передача д. Лесі Українки вийшла занадто довга, неясна, з повтореннями, многословна і не робить такого враження, якого б можна надіятися від самої теми.

З віршованою п'єсою «Ніч в тюрмі» виступив тут уперше талановитий письменник В. Деде, і признаюся, його виступ треба назвати щасливим. Тут нема звичайної в таких випадках дешевої фразеології, а самі дійсні враження, вислів дійсного почуття, закрашений тим легким, здоровим гумором, що характеризує суцільну в собі, енергічну душу і ясне, на весь світ створене око артиста.

Інші поетичні спроби, поміщені у «Вільній Україні», занадто малочисленні й дрібні, щоб можна було сказати щось про їх авторів. Хіба те одне, що скрізь, навіть у найменших із тих проб, видно зацікавлення до проявів громадського життя і запал до обстоювання його насущних інтересів у завзятій боротьбі. Це добре, але треба перестерегти повторюванням різних боевих покликів без реальних підстав, перед надуживанням різних кульгавих та невлучних символів в орлів, що борються за волю. Пильна і совісна увага до живої дійсності і до явищ життя, це перша підстава поетичної творчості і найкраща запорука того, щоб поезія не згубилася в пустій фразеології.

Розуміється, це саме і ще в більшій мірі треба сказати й про прозову белетристику. Ось, прим., перша книжка «Вільної України» подала оповідання д. Ів. Личка «Чорний ворон». Здається, все тут єсть, і талант, хоч ще мало розвинутий, і симпатична тенденція, та все-таки оповіданнячко робить враження чогось зовсім шаблонного, нахапаного з книжок, із готових взірців, а не обсервованого в житті. Те саме треба сказати про оповідання А. Шабленка «За півдня» з його зовсім наївною психологією, з якою він заставляє малого хлопчика за півдня побуту в фабриці перейти душею цілий ряд соціально-економічних теорій, які сам автор нахапав із книжок.

Коли говорити про серйозну белетристику у «Вільній Україні», то лишається власне тільки один справді талановитий прозаїк, д. В. Винниченко. Він дав тут два оповідання: «На пристані» і «Раб краси» та недокінчений драматичний нарис «Дисгармонія». «На пристані» — прегарний малюнок з часу бурхливих страйкових днів Одеси. Один момент перед приходом парохода, гомін різноманітної юрби робітників, селян і торговців, а проте все таке ясне, таке реальне, таке характеристичне, кількома штрихами мов живе поставлене перед душею читача. І не видно ані найменшого зусилля автора накрутити ту живу дійсність на копил якоїсь теорії, якогось книжкового шаблону. Він не боїться малювати її такою, як її бачить, він любить те життя, ту різноманітну масу, розуміє її і твердо вірить у її здібність до життя, і цього йому досить.

Ту саму майстерну певність руки, те саме панування над живою дійсністю бачимо в оповіданні «Раб краси». Та тут автор, на мою думку, переборщив трохи в психології, піддаючи голодному, нуждою побитому мужикові таку вразливість на музику, якої можна

б надіятись хіба від якогось нероботящого та ситого білоручки. Сумніваюся, щоб автор бачив де такого чоловіка і не бачу мети видумування таких тем. Найбільше зацікавила мене драматична картина «Дисгармонія», бо тут автор узявся змалювати психологію тої суспільної групи, що була головною активною силою недавніх рухів, групи революційне настроєної інтелігенції. І мусимо віддати справедливість д. Винниченкові: хоч не дав нам повної і пластичної картини, то все-таки кинув багато світу на настрій і життя тих кружків, що в останніх роках звернули на себе увагу всієї Європи і викликали про себе багато суперечних осудів у різних таборах. Згадаймо хоч би прегарні малюнки революціонерів з доби [18]70-х, 80-х років у Степняковій «Підземній Росії» і порівняймо їх з тими типами, які виводить перед нами д. Винниченко, і нам відразу ясно стане все те, що було причиною успіхів і неуспіхів останнього громадсько-політичного руху в Росії. Високий запал до ідеалів і дитяче незнання життя та його реальних відносин, дар бистрого аналізу різних особистих почувань і повна нездібність до систематичної, розумно обдуманної громадської праці, перевага нервової вразливості і рухливості над тривкістю і конкретністю змагання, отее ті основи «Дисгармонії», яку влучно підхоплює та освітлює д. Винниченко в своїм етюді. Він дуже далекий від тих шаблонних малюнків, до яких призвичаїла нас партійна белетристика російська, а по часті й українська останніх років. Ті герої революційного руху, оглядані зблизька, зовсім не герої; це або наївні, добрі та гарячі діти, що рвуться до діла, не маючи поняття про його розмір і можливість його переведення, або легкочудні, легко вразливі натури, що шукають у авантюристичних революційних конспіраціях більше заспокоєння для своїх нервів, ніж якого-будь конкретного діла, або зелені доктринери, що, набравшись з заграничних книжок загальних поглядів і теорій, силкуються переломати російську дійсність на подобу своїх уявлених образів. Д. Винниченко й тут без жаху зазирає в очі дійсним фактам, малює дійсних людей з усіми їх слабостями і помилками, стає вище своїх партійних поглядів і інтересів, на загальнолюдським становищі, і в тім його велика заслуга, бо тільки такий правдивий, хоч і любов'ю продиктований, малюнок лишиться тривким документом для історії духовного складу та значень сучасної російської інтелігенції.

V

Другий центр української національної продукції — місячник «Нова громада» — в тім першій році свого існування не справдив надій на появу нових талантів або на появу визначних творів старших письменників. Найкраще з них «Моє останнє слово» Винниченка, що малює контраст між гнилою російською «буржуазією», чиновництвом і його сімейним життям, та світлими, любов'ю до життя пройнятими групами молодіжні конспіраторів. Правда, те життя «буржуазії» змальовано вже дуже чорно, як позбавлене всяких моральних основ, всяких інтелектуальних інтересів, а навпаки життя конспіраторів зосереджене зовсім у ідейних інтересах. Се два окремих світи, між якими нема нічого спільного, а стоїть хіба обопільна ненависть і презирство. На прірві між одним і другим світом стоїть герой оповідання, молодий студент, син заможних батьків і кандидат на руку Люсі, дочки того чиновника, у якого він квартирує. Але той герой

незадоволений своїм життям, ненавидить свою сферу оточення, а причину цього автор велить нам добувати в його онанізмі, який він вважає якоюсь спеціально буржуазною хворобою. Та ось герой попадає в кружок конспіраторів, вислуховує від одного з них проповідь про їх змагання і програму і кидається й сам у вир їхньої пропаганди, який головним чином виявляється в редагуванні, друкуванні та кольпортуванні прокламацій і в держанні школи з робітниками. В розпалі цієї праці його арештують, і тут виявляється вся плохість його вдачі: він тратить відвагу і зраджує все, що знає про своїх товаришів, яких зараз же й арештовують безпосередньо перед тим, як його випускають із тюрми. Він відчуває тепер ще більше обридіння, особливо переконавшись про нікчемність своєї нареченої Люсі, і постановляє скінчити самобивством, лишаючи своїм опікунам на пам'ятку свою сповідь, от це своє «Останнє слово». Звичайно, у д. Винниченка пластичною описом, доладністю красок і драматичністю сцен визначається й це оповідання, та все-таки щось псує враження цілості; довге і не скрізь вірне самоаналізування героя перетягує будову композиції і робить враження чогось пересадного, накрученого для якоїсь політичної мети.

Д. Грінченко дав свою п'ятиактову драму «На новий шлях», та, на жаль, це одна з слабших його драматичних творів. Жінка, що щиро любить свого чоловіка, довідується, що він, як громадський діяч, не зовсім чистий на руку: взяв хабаря від якогось доставця будівельних матеріалів на міські будови, хоча й запевняє, що місто на тим не потерпіло нічого гіршого. У жінки, однак, почуття моральної чистоти настільки розвинене, що вона зараз покидає чоловіка і відбирає також від нього свою єдину донечку. Тема без сумніву цікава, тільки, на жаль, переведена дуже блідо, всі дієві особи зовсім шаблонні, мотивування подій слабе й наївне і цілість не робить ніякого враження.

Решта белетристики, поміщеної в тім річнику «Нової громади», то мініатюри, моментальні нариси, іноді майстерні, як Коцюбинського «Сміх», але всі якось анекдотичні, випадкові. Не видно проби якогось ширшого малюнка сучасного життя, якогось синтезу, що дозволило б орієнтуватися у відносинах і уловити щось основне в сучасних подіях. Можливо, що рознервування та збентеження громадської душі в сучасній Україні і у всій Росії вплинуло на ту нервовість і уривковість і в літературній творчості; в усякому разі те, що дала «Нова громада», не справило надії тих, що надіялися разом з проблиском політичної свободи в Росії також оживлення творчих сил і зросту нових талантів в українській літературі. Та у нас живе надія, що часи важкого перелому і глибокого розворушення всіх народних сил, які переживає тепер Україна, не лишаться без наслідків і на літературнім полі і оживлять літературну творчість, підіймаючи її з тих мініатюрок та анекдотів до панування над ширшими об'єктами життєвої боротьби та духовних змагань.

Із віршованих творів звертають на себе увагу два поетичні діалоги Лесі Українки: « [Три хвилини](#) »

» і «

[В дому роботи, в країні неволі](#)

». Перший з тих діалогів, що має характеризувати духовні течії в часи Французької революції, неясний, хоч многослівний, і не будить живішого зацікавлення власне тим, що під назвами політичних партій (жирондист і монтаньяр) авторка силкується змалювати контраст суперечних світоглядів, та той контраст не виявляється ясно і зводиться до голосливних суперечок, що зовсім не захоплюють нашої цікавості. Другий переносить нас у старий Єгипет і малює влучно розмову двох невольників, зайнятих будівлею храму: невольник-египтянин, хоч почуває тягар свого рабства, все-таки з запалом і вірою дивиться на свою працю, як на предмет національної гордості, коли натомість невольник-еврей ненавидить те діло, при якому мусить працювати, і через те подвійно почуває своє рабство.

Також на полі публіцистики та критики «Нова громада» не дала нічого замінного — інтересні уваги Грінченка про враження, які роблять писання Шевченка і інших українських та чужих авторів на українських селян. Леся Українка дала студійку «[Утопія в белетристиці](#)

», де до відомих західноєвропейських утопій долучено також розбір і остру критику повісті Чернишевського «Что делать?», що мала великий вплив на тодішню російську молодіж. Інтересні спостереження про життя пролетаріату на Україні подають статті Піснячевського «Наймані робітники в сільському господарстві» та Капельгородського «Сільський пролетаріат в Кубанщині». М. Лозинський дав нарис життя і соціологічних поглядів віденського професора Менгера, А. Невада написав цікаву кореспонденцію про життя русинів у Америці, В. Доманицький — про життя й наукову працю В. Антоновича.

Я не буду шукати причини, чому часопис, повітаний великими надіями на Україні та в Галичині, так мало справдив ті надії. Слаба белетристика — се ще не вина редакції, а знак застою в літературній творчості, яка мусить мати свій час розцвіту і дозрівання. Та публіцистично-наукова частина з її якимсь млявим тоном, випадковим доббором статей, перевагою різнорідних хронік, що надаються більше до щоденних газет, ніж до місячника, все те наложило на неї свою печать і було причиною, що новий часопис не здобув собі ходу серед громади.

Подається за публікацією в газеті «Рада» (1907, 11, 14, 16, 30 січня, 22 лютого).

«Три національні типи» – стаття В.Б.Антоновича «Три національні типи народні»

(Правда, 1888 р., т. 14, № 3, с. 157 – 169), в якій дана спроба характеристики українців, росіян і поляків.

Ну, тут російське комуністичне начальство не потребувало довго вишукувати – корисна ця стаття для Москви чи шкідлива. І критика марксизму-енгельсизму (за ленінізм у 1906 році ще ніхто не чув), і твердження, що дійсний соціалізм може вирости тільки на національному ґрунті, і закиди українським соціалістам, що вони невміло мавпують з російських, і заслужено висока оцінка белетристики Володимира Винниченка – все, буквально все є шкідливим для Москви і корисним для українців.